

ОБРАЗНІ ПАРАДИГМИ СТЕПУ ЯК ТОПОСУ КОХАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Ірина ТКАЧЕНКО (Кіровоград)

У статті розглядаються образні парадигми степу як топосу кохання в українській літературі. На прикладі окремих творів унаочнюється семантика інтимного степового наративу.

Ключові слова: тоpos степу, еротичний модус, інтимний степовий наратив.

The thesis is devoted to the investigation of the Ukrainian literature in the context of the erotic. Semantic of the steppe intimate narrative is concretized.

Key words: topos steppe, modus of eros, steppe intimate narrative narrative.

У монографічному дослідженні «Поезія і поетика степу в українській літературі» ми виокремили особливий тип інтимного степового наративу [11]. Інтерпретований він був фрагментарно, на рівні необхідних концептуальних узагальнень. Тому необхідним видається повернення до глибшого осмислення і конфігурації певної системи образних парадигм степу як топосу кохання в українській літературі.

Загальновідомо, що образ довкілля для українців є важливим сакральним топосом. Топос степу у його варіативних художньо-образних модифікаціях входить в етноментальну та етнокультурологічну площину художнього (літературного) україно- та людинознавства. Інтерпретація інтимного ракурсу художнього тексту доповнює систему сакральної топіки, оприявлену в художньо-літературному дискурсі. «Естетизований еротичний елемент здатний викликати у читача тільки позитивні емоції, і, якщо він посилює людинознавчий потенціал твору, – то він є художньо виправданим і його слід вважати доцільним», – наголошує Г. Клочек. Цей підхід визначає нашу дослідницьку стратегію.

Мета роботи полягає в осмисленні ключових семантичних, аксіологічних та ідіостильових особливостей інтимного степового наративу.

Об'єкт дослідження – художньо-образна парадигма степу як топосу кохання.

Предметом дослідження є ідіостильові особливості моделювання окремих інтимних мотивів та художньо-образних форм їх втілення.

Заглиблення в художні світи прозаїків і поетів степу дозволяє виявити та теоретично окреслити іманентно присутній у площині українського Степу такий національно-екзистенціальний тип тезаурусу, що базується на українській національній ідеї, концентрує наріжні проблеми державотворчого процесу та націєствердження. Не складно знайти в українській прозі та поезії художній текст, у якому була б активізована через певні коди історіософська ідея Степу, ідея України. Це ті смисли, які лежать на поверхні або розкодовуються шляхом залучення конкретних інтерпретаційних методологій. У дивній поетичній синестезії відбувається народження мотивів і сюжетів, пов'язаних зі сферою кохання та любові, а з ними закладена особлива семантика, якою увиразнюється змістове розуміння Степу як особливої універсалії. *Любовне, інтимне, еротичне* – це ті художньо-естетичні категорії, якими визначається степ як топос кохання.

Особливості семіотизації художнього простору степу в контексті інтимного наративу позначені авторськими ідіостильовими домінантами, тематично-сюжетними характеристиками.

Степ як топос кохання може бути драматично забарвленим (роман З. Тулуб «Людолови», трилогія О. Сизоненка «Степ»), емоційно-піднесеним, життєстверджувальним (твори Олеся Гончара), філософічним (поезія Є. Маланюка, Н. Лівицької-Холодної), імпресіоністичним (окремі твори А. Головка, М. Хвильового), провокативним і епатажним (роман Й. Козленка «Танжер»). Безперечно, граней у семантичному та аксіологічному нюансуванні синтези «степ-кохання» багато, але ми зупинимося на окремих із них.

Можемо назвати ряд талановитих творів (актуально і до поезії, і до прози), де у периметрі степу – історичному, емоційному, особистісно-екзистенційному – розгортається, підкреслимо, по-українському шляхетний, інтимний, любовний чи еротичний наратив. Нашим завданням є і своєрідна літературознавча легітимізація особливого інтимного степового наративу. Для аналізу ми обрали окремі тексти Є. Маланюка, Н. Лівицької-Холодної, А. Головка, Олеся Гончара, Й. Козленка. У кожного із них топос степу в контексті інтимного наративу відкриває особливі ракурси, постає в особливих художньо-образних іпостасях.

Так, у поезії Є. Маланюка відбувається образотворення степу із залученням художніх й емоційних паралелей до фізичних актів оволодіння жаданим суб'єктом (Україна, «перекохана мандрівниками», «На узбіччі дороги – з Європи в Азію, // Головою на Захід і лоном на Схід...» [18, с. 61]). Сфера інтимного відкриває поету можливість створення додаткових, виразних контурів його історіософської концепції степу, стає засобом образотворення (на основі алюзій, паралелей).

Ототожнення України із жінкою, «перекоханою мандрівниками», увиразнює художню історіософію Є. Маланюка.

Степ як унікальний простір для вияву почуттів оспівано в повісті А. Головка «Пасинки степу». Його герої – корінні степовики: «Ми й пахнемо степом» [1, с. 215]. Підкреслимо, що автор не цурається певної оголеності у візуалізації еротичних мотивів: «Палко голову Федорка до грудей собі горне – голубить... Хвильна... Млосна... А він наструнився, руки розп'яв і заломив її... Упав з нею в очі її затуманені – в сивий полин...» [1, с. 237]. Автор витримує певну напругу оповіді, зримо оприявлює історичну лінію, в сюжеті якої людині, яка любить землю і степ, важко знайти свій шматок землі і бути на ньому вільною, щасливою. Заглибленням в особистісно-чуттєвий вимір життя Прокопа і Федорки стверджується авторське переконання у потребі кохати, бо саме це почуття стає життєдайною і життєстверджуючою силою. Імпресіоністична манера письма дозволяє письменнику створювати динамічність почуттєвої сфери героїв – Прокопа і Федорки: «Хвильно. Він цілував, голубив її. Дихав важко. Враз заломив руки їй до болю, і пекуче устами до шиї, аж дух їй забило. Пручнулась дівчина, рвонулась і – стихла, хвильна, зомліла... Прокіп аж застогнав. Стиснув її, заломив. Потім рукою ніжно-ніжно по спині провів. А Федорка й очима, і тілом до нього (вона зрозуміла!). Рукою по волоссі ніжно йому провела. Руками руку його знайшла, до очей собі притулила, а тоді – устами до неї... В комірці пахло любистком і полином...» [1, с. 224].

Анатомія людського почуття поетизується за канонами шляхетного кохання, почуття молодих чоловіка і жінки зароджуються в степу, співзвучні зі степом: «І очі... Ой чи глянув хто коли йому отак в очі, як вона глянула? Ніхто, ніколи... Хіба степ далиною глибокою-глибокою, аж синьою, у ранок коли по весні» [1, с. 206].

Герої повісті природні, шляхетні у своїх почуттях. Через кольористику степу, його запахи і звуки автор місткими, яскравими художніми деталями малює інтимний світ Прокопа і Федорки. Яскраво виражений еротичний мотив у повісті концептуалізується у семантичній площині степу як бажання свободи, одержимість почуттям, відкритість кохання, відчайдушність. Через образ степу універсалізується екзистенційне значення кохання для їх духовного буття: «Дівчина запнула хусткою і, тиха, сіла поруч. Прокіп нахилився до неї – запахло полином. А вона й своєю головою до його голови прихилилась» [1, с. 215].

У творчості Н. Лівицької-Холодної історіософія степу тісно переплетена з особистісними алюзіями ліричної героїні, і в цьому плетиві поетесою майстерно передано існування особливих етногенокодів, які під

впливом певних обставин починають пульсувати, даючи життя іншим емоційним і чуттєвим іпостасям жінки: «Сниться степ, український степ, // Чвал коня і наїзник дикий, // За плечима вогонь росте. // За плечима зойки і крики. // І криваві маски облич, // І палючого диму хмари... // І я знаю, що в темну ніч // Поцілує мене татарин. // І я знаю, що буде біль, // І що буде образа й сором, // І спокуси солодкий хміль, // І ненависти чорний морок. // Буде кров на моїх устах, // Буде розпач п'янки, безсилий, // І як хижий могутній птах, // Розгортатиме пристрасть крила» [7, с. 81]. Поезію «Степова казка» називають апофеозом експресивного звучання [6]. Сміслові нюансування відбувається у площині містичного еротичного наративу: поцілунок татарина, який на рівні підсвідомості стає бажаним і спокусливим («Розгортатиме пристрасть крила»). Такими були оксюмори історичних і особистісних площин. Поетеса вдається до містифікації: парадоксальний український степ як ворожий простір, ще не освоєний українцями, поле бою викликає візію іншого бою – бою між чоловіком і жінкою, у якому перемагає бажання і пристрасть, природні почуття для чоловіка і жінки.

Цнотливий світ стосунків і почуттів героїв, чоловіка і жінки, на фоні степу відкривається у творах Олеся Гончара. «Сейсмічно активний ліризм Гончара» позначився на артистично вишуканій поетизації степу як топосу кохання, тяжінні до метафоричної конденсації змісту в образі. Степ – мегаконцепт, який визначається розгалуженою фреймовою структурою, кожен із елементів якої за своєю онтологічною сутністю виступає самодостатнім художнім явищем, яке відзначається поетичною валентністю. Жоден присутній презентант топосу степу не залишився поза художньою увагою Олеся Гончара. Письменник досягає артистичного максималізму в поетизуванні почуттів своїх героїв і співіснуванні зі степом. Особливо виразною, поетично делікатною і семантично багатою є лінія інтимності стосунків героїв, для яких степ – єдиний безмовний свідок.

Олесь Гончар – романтик і ніжний лірик. Ця якість по-особливому впливає на його повісткування про український степ, який письменник поетизував хоча б через оте таємниче відчуття гармонії, дароване людині мирним степом: «...десь із глибини урочища соловей подає голос. Кажуть, меншає на світі слов'їв. Хамів на світі більшає, а солов'їв меншає! Невже планеті справді загрожує розлука з цим сіреньким, самозабутнім, найніжнішим своїм поетом? А з ким же ділити оте почуття, що підіймається, росте в тобі, хоча й не знаєш для кого? Незвичний стан переживає душа в цім дивнім урочищі Чортуватім. Ніби п'янить самий дух акацій, від нього аж чадієш, умліваєш, поринаючи в безміри якогось райського блаженства... Марися знову змружує очі, і одразу зникає все, тане, маєш над собою лише цей дивний світ, зітканий із золотавості

сонця й клубків білого, обліпленого бджолами цвіту. Досягається якась не знана раніш гармонія, сонце розлилося, і сама ти вже ніби розчиняєшся в солодкій млості природи, в її запашистих медах... Зовсім заплющуєш очі, і тоді тебе нема, життя розтануло, світ зіллявся, – на місці сонця вирує в небі тільки жовто-бура гаряча туманність, сповнена пахоців цвіту й золотої бджолиної музики...» [3, с. 361]. Герої Олеся Гончара шляхетні, відкриті до краси навколишнього світу, і в цьому письменник стверджує цінність духовної гармонії – людини зі світом, чоловіка і жінки. У степу його герої відривають істини і цінності життя («Твоя зоря»), у степу зізнаються в коханні, у діалозі зі степом відбувається самопізнання. Окремо можна інтерпретувати любовну лінію, пов'язану із топосом степу, сутність якої полягає в існуванні любові до землі, а ці почуття теж є інтимними і сакральними, по-своєму незбагненими і містичними.

«Без художньої деталі немає письменника», – у цьому був переконаний Олесь Гончар. У його творах деталі «індивідуальні і всюдисущі» [10, с. 60], зокрема й ті, що наділені місією виражати смислові підтексти через категорію запаху. Запах та його художньо-образні втілення якнайточніше дозволяють Гончареві відтворити ту частину онтологічної сутності степу, яка транслює коди не тільки історичної пам'яті, національної свідомості, а й краси людських почуттів. У романі «Людина і зброя» знаходимо промовисту ольфакторну деталь, якою письменнику вдається конденсувати емоційність, людяність, красу і благородність людських почуттів в один сильний за своїм ідейним переконанням контекст: «Богдан ще здалеку помітив між ними Таню. Всміхаючись, пішла йому назустріч, притискаючи букетик польових квітів до грудей, маленька, зіщулена його Тетянка. Бачив спершу усмішку її, ясну, неповторну, і лише згодом помітив, що боса зупинилась перед ним, а босоніжки тримає в руці. Ноження закурени з дороги, пилява ще лежить на обцьвохканих бур'янами тугих загорілих литочках.

– Пішки?

– Та ні, трохи й під'їхали. На, візьми, – вона подала йому квіти, серед яких найбільше було васильків та волошок, саме того польового зілля, яке він любив. Він почав вдихати, жадібно втягуючи ніздрями густі пахоці степу» [2, с. 73]. Притаманна О. Гончареві увага до «сонячних аспектів» життя своїх героїв вибудовує відповідну концепцію благородного кохання Богдана Колосовського і Тані Криворучко, у світлі якої виразніше постає і поетично-націософський сюжет степу. В інтимно-чуттєвому світі закоханих, як бачимо, степ посідає особливе місце. Можливо, це свідок їхніх побачень і освідчень, простір, у периметрі якого виокремлювалися сакральні для закоханих ландшафтно-просторові

локуси та властивий їм предметний світ, який семіотично поглиблюється через накладання суб'єктивного досвіду людини. У такому розумінні образ «густі пахощі степу» символізує важливі константи людського буття, а саме: маркує геотнічну вкоріненість автора і читача, індивідуалізує характер Колосовського, підкреслюючи його внутрішню красу та естетичність світосприйняття. «Мальовничі простори Слобожанщини» і Степ – «місцезривок» Колосовського. Герої Олеся Гончара, в тому числі і Колосовський, належать до категорії людей, які спивають світ, насолоджуючись ним і дивуючись йому. Цей світ є не чим іншим, як «світом активного добра й краси, духовної гармонії, світ людяності [...] наскрізної поетичності й земної правди» (П. Загребельний). Така позиція визначає авторську концепцію світосприйняття та світовідчуття, у якій найменші деталі спроможні нести індивідуально значущі смисли і сакральні підтексти.

Рівень еротичних сентенцій роману «Танжер» на тлі любовного дискурсу (на фоні степу, у степу, зі степом, у мареві від степу) української літератури загалом не визначається своєю шляхетністю чи цнотливістю, властивою традиційному ментальному еротичному малюнку українців: «Українці ніколи не були циніками, тому сьогоднішня «еротизація» нації через масову культуру чи то зі Сходу, чи то із Заходу є [...] антиприродною» [12, с. 11], – наголошує М. Томенко. З цією позицією погоджуємося і ми. Не кохання, а фізіологічний потяг між чоловіками і його пристрасна поетизація, що нагадує більше художнє смакування, визначає авторський наратив у романі Й. Козленка. Його прозу безсумнівно можна інтерпретувати як відверто еротичну, але він, як письменник парадоксів, заклав у романі «Танжер» непокєднувані з еротикою змістові концепти, пов'язані із топосом степу.

Коли з'являється у тексті степ, тоді виразно відчуваєш, що молодий митець володіє глибоким історіософським мисленням. Як результат, відбувається переконлива концептуалізація оповіді на історіософському рівні, хай і провокативна, непередбачувана, нестандартна, неканонічна: «Я хочу любити тебе довго довго я хочу лежати в степу на килимі трав що у пелюстках зберігають кров наших величних предків наших героїв я хочу впустив себе степ у себе я хочу щоб він увійшов у мене і я став його частиною»¹⁰⁸ [5, с. 124]. (Здається, нічого епатажного і провокативного у цьому прикладі немає, проте якщо читач знайомий із контекстом, у якому цей історіософський текст з'явився, то сумнівів щодо порушення певного канону в художньому зображенні степу не виникає).

Діткливість порушеної проблеми вимагає системності та багатоаспектності в інтерпретаційній матриці. Безперечно, той корпус самобутніх творів, який ми обрали для аналізу і за допомогою якого ми

¹⁰⁸ Цитата подається в авторській редакції.

зафіксували наявність еротичного дискурсу в контексті осмислення топосу степу, відкриває абсолютно інший ракурс для осягнення естетичного мислення кожного митця (зокрема, і їх еротичної свідомості), для розуміння етноerotичного модусу в художньо-літературному вимірі конкретної доби. Концепти степу у багатьох знакових для нашої літератури творах присутньо доповнені мотивами інтимного. Кожен митець у силу свого ідейно-естетичного, еротичного мислення дозволяє собі інтрополювати, на перший погляд, непокєднувані два топоси – степ і ерос – у єдину художню цілісність як естетичний об'єкт, феномен, розуміння якого перетворюється у фантасмагоричний процес пошуку істини як для самого автора, так і для читача.

На матеріалі окремих творів української літератури розглянуто семантику степового інтимного наративу. Доведено, що художньо-образна парадигма степу як одного із топосів кохання поліфонічна за смисловими нюансами, заангажована особистістю автора.

Виокремлення інтимної іпостасі степу, її літературно-критична рецепція вкотре доводить невичерпальність пізнання феномену степу в українській літературі.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Головка А. Пасинки степу / Андрій Головка // Головка А. Твори в чотирьох томах. – Т.1. – К. : Дніпро, 1967. – С. 205-269.
2. Гончар О. Т. Твори : У 12 т. / Олесь Гончар – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 4 : Людина і зброя ; Циклон ; Коментарі / Упоряд. В. Г. Дончика. – 2004. – 624 с.
3. Гончар О. Т. Берег любові : [роман] ; Бригантіна : [повість] / Олесь Гончар. – Сімферополь : Таврія, 1981. – 416 с.
4. Ключек Г. Еротизм у сучасній прозі і що за ним вбачається // Літературна Україна. – 1993. – 1 липня. – С. 4.
5. Козленко Й. Танжер (журнальний варіант) / Йван Козленко // Київська Русь. – Книга 2 (XI) : Одеса : Хвилі. – С. 9-126.
6. Легка О. Життя – це любов (Еротичний роман у віршах Наталі Лівницької-Холодної) : монографія / Оріся Легка. – Львів, 2007. – 240 с.
7. Лівницька-Холодна Н. Поезії старі й нові [Текст] / Наталія Лівницька-Холодна. – Нью-Йорк, 1986.
8. Маланюк Є. Ф. Невичерпальність : поезії, статті [Текст] / Євген Маланюк / [упоряд., передм. та приміт. Л. В. Куценка]. – К. : Веселка, 1997. – 318 с.
9. Мудрак О. В. Українська еротична лірика : жанрова специфіка та ідіостиль : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. / Мудрак О. В. ; КНУТШ. – Київ, 2010. – 174 с.
10. Святовець В. Магія художньої деталі / В. Святовець // Слово і час. – 1993. – № 4. – С. 58-60.
11. Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі : монографія / Ірина Анатоліївна Ткаченко. – Кіровоград : Степова Еллада, 2011. – 360 с.
12. Томенко М. Теорія українського кохання / Микола Томенко. – К. : Генеза, 2010. – 128 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ткаченко Ірина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри видавничої справи та редагування Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: системний аналіз художнього тесту з позицій рецептивної естетики і поетики, аналіз семіотики простору у художньому дискурсі.